

Szabó Éva

A serdülők sikeresség felfogása

A siker mint társadalmi érvényesülési cél az információs társadalom korában¹

A siker, sikeresség az elmúlt évtizedekben kiemelkedően fontos fogalommmá vált. A korábbi egyenlőség alapú ideológiát a rendszerváltást követően viszonylag gyorsan felváltotta a meritokratikus értékeket jobban hangsúlyozó, az egyéni sikerességet előtérbe helyező gondolkodás. Nemcsak a felnőttek, de a gyerekek életét is erősen át-
szövi a versengő magatartás és a nyomában megélt kudarcok és sikerek sorozata. A sikeresség élménye olyan belső erőforrást jelenthet egy személy számára, ami biztonságos támpontot nyújt az állandóan változó, számos kihívást hordozó társadalomban, és segíti a megküzdést az aktuálisan fellépő nehézségekkel, kisebb nagyobb kudarcokkal.

A fiatalok számára a sikeresség, mint elérendő társadalmi cél a viselkedésük rejtett mozgatórugójaként is működhet. Nem közvetlenül hat a viselkedésre, sokkal inkább úgy, mint az attitűdök, és a hozzájuk kapcsolódó lehetséges szubjektív normák egy csoportja, amely meghatározza, hogy adott viselkedést érdemes vagy nem érdemes végrehajtani (Ajzen és Fishbein, 1980). A társadalmi értelemben vett sikeresség (ld. Mannheim, 1930, id. Váriné és Solymosi, 1999; Ichheiser, 1970) azonban a serdülők számára még nem lehet része a személyes identitásnak, sokkal inkább egy formálódó sztereotípiák, amely a felnőttek, a társadalom világának megfigyeléséből épül. Tudjuk, hogy a sztereotípiák nagy hatással vannak önmagunk, ill. a társak észlelésre is (Hamilton, 2004). Ezért lényeges kérdés, hogy milyen tartalommal töltődik meg a reprezentációs folyamatok során egy sztereotípiák, miként vélekednek a fiatalok a sikerességről, annak lehetséges okairól, elérésének módjairól. A kialakult mentális struktúrák részben, mint szubjektív normák, részben, mint sztereotípiák befolyásolják a saját cél-tételezéseiket és viselkedési stratégiáikat is. Kutatásomban célul tűztem ki, hogy feltárjam a sikerrel, sikerességgel kapcsolatos sztereotípiák és reprezentáció tartalmát közép serdülőkorú fiatalok körében.

---

1 A kutatás 2003-2004-es tanévben folyt, Jelen tanulmány az adatok másod-elemzésére támaszkodik. az OTKA támogatásával. Témaszám: T 034609.

A siker, mint társadalmi meghatározottságú fogalom

A sikerrel, sikerességgel kapcsolatos fogalmak kutatásának két alapvető hagyománya van a szociálpszichológiában. Az egyik az egyén aktuális teljesítményeinek megítélésével jellemzett helyzetre és annak elsősorban utólagos megítélésére fókuszál. Ez az irány Kelley (Kelley és Michaela, 1984) attribúció kutatási hagyományaitól indult, és napjainkban is aktívan jelen van. A kutatások során egyre szélesebb körben tárták fel a siker és kudarc magyarázatainak egyéni szerveződési mintázatait valamint az ebben fellelhető kulturális különbségeket (McClure, Meyer, Garisch, Fischer, Weir, és Walkey, 2011). A sikerrel kapcsolatos kutatások egy másik markáns irányzata nem a konkrét teljesítményhez kapcsolódó fogalomként értelmezi a sikerességet, hanem sokkal inkább a társadalomban elért pozíció, előrejutás fogalmaival határozza meg. Ennek a megközelítésnek a létrejötté Mannheim nevéhez fűződik (Mannheim, 1930, id. Váriné és Solymosi, 1999). Elméletében a siker, mint a mások által is elismert teljesítmény jelenik meg. Merton (1980) szerint minden társadalom más-más kritériumokat rendel ehhez a definícióhoz, azaz kitermeli saját sikerfelfogását, ideológiáját. Az így kialakult nézeteket a társadalom különböző rétegei más-más mértékben fogadják és sajátítják el (Katz, 1964; Hyman, 1953). A társadalom fejlődése során a különböző alkalmazkodási módok, társadalmi karakterek (Riesman, 1983) kialakulásához hasonlóan, létrejönnek uralkodó sikerideológiák, amelyeket a kor elismert személyeinek életmintájában, a többség elfogadásában és modellkövető viselkedésében lehet tetten érni. Ezeket a sikerideológiákat és a hozzájuk kapcsolódó sikeretikákat foglalta össze De Vitis és Rich (1996) az amerikai társadalomról írt könyvében.

Elméletük szerint négy alapvető sikeretikát, azaz siker-elérési módot lehet elkülöníteni. Az első ezek közül az ún. „*karakteretika*”(character ethic), amelynek lényege, hogy a siker legfőbb záloga az erkölcsös, önmegtartóztató élet, amelyben az egyén kemény munka (fizikai vagy szellemi), erőfeszítés árán hoz létre mások számára is értékelhető teljesítményt. Ez az etika olyan jellemvonásokhoz kötődik, mint, az állhatatosság, becsületesség, kötelesség-tudat, szorgalom, megbízhatóság, kezdeményezés és az ambíció. A következő sikeretika forma, a karakteretika ellensúlyozását tükröző „*tudat hatalmának etikája*” (mind power ethic). Ez a felfogás elveti az önmegtartóztatást és a kemény munka szükségességét, és a siker

eléréséhez vezető legfőbb eszköznek a pozitív gondolkodást a saját magunkba vetett erős hitet tartja. A kudarc legfőbb forrása eszerint nem a lustaság, hanem a pesszimizmus, a kishitűség. Később a XX. század derekán erősödött meg a sikeretika harmadik jellemző formája az ún. „személyiség etika”(personality ethic). Ennek legfőbb tétele, hogy az emberekkel való helyes bánásmód, mások befolyásolása az, ami a sikerességhez vezet. Ebben az elképzelésben elmosódik a határ az emberek jóhiszemű irányítása és a manipuláció között. Végül, kevésbé átütően, de jelen van ma is a lehetséges sikerelérési módok között a „szolgálat etika”(service ethic) is. Ennek lényege, hogy a siker legfőbb záloga a másokkal való segítőkész és könyörületes bánásmód, kemény munka és kitartás a mások, vagy a közjó szolgálatában. Eszerint az lehet sikeres ember, aki képes áldozatot hozni embertársaiért, és saját előrelépését mások boldogulásának előmozdításában éli meg (De Vitis és Rich, 1996).

Mint minden tipizálásnak valószínűleg ennek az elméleti keretnek is megvannak a korlátai. Bizonyos, hogy ebben a tiszta formában nem jelennek meg egyetlen ember gondolkodásában sem. Vélhetően mára ezek inkább lehetséges dimenziókká alakultak, amelyek különböző mintázatokba rendeződnek a sikerről való gondolkodásban. Kutatásunk egyik célja volt ennek a mintázatnak a feltárása a serdülők sikerképében.

Mivel a serdülők még nem mondhatnak magukénak hosszú és tartalmas életpályát, személyiségfejlődésük az identitás keresés fázisában van (vö. Erikson, 1991) ezért a társadalmi sikerkritériumok mentén még nehezen tudnák megítélni magukat. Ugyanakkor, aktívan, bár nem tudatosan, sztereotip nézeteket építenek sikeres társadalmi csoportokról, amelyeknek később esetleg tagjai kívánnak lenni. A sztereotípiák kialakulásának mechanizmusa a kategorizáció folyamatához kötődik (Hamilton, 2004). A kategória tagokat hasonló tulajdonságokkal ruházzuk fel, amelyeket később minden új kategória tagra igaznak vélünk. A sztereotípiák kutatás különböző időszakában más-más aspektusból közelítettek ehhez a fogalomhoz. Az első kutatások Katz és Braly (2001) híres vizsgálatának nyomán a sztereotípiák tartalmának feltárására irányultak. Elképzelése szerint ezek elsősorban negatív tartalmú nézetek voltak, amelyeket vizsgálatukban tetten is tudtak érni a kérdezettek konszenzusos vélekedésében. Elméletükben sztereotípiáknak azokat a tulajdonságcsoportokat tartották, amelyeknek odaítélésében a diákok jelentősen egyetértet-

tek. A sztereotípiák kutatás tartalomorientált hagyománya a kognitív pszichológia kibontakozásával kissé háttérbe szorult. Helyét főként a szerveződés és működés kérdéseinek tisztázása váltotta fel (Hamilton, 2001). A későbbi fel-felbukkanó tartalomorientált kutatásokban elsősorban az Allport-i hagyományokat követve a sztereotípiákról azt tartották, hogy alapvetően negatív tartalmú, az előítéleteket tápláló jellegű konstruktumok. Pozitív elfogultságot csak a saját csoportra vonatkozó nézetekben lehet fellelni. Ezt a nézetet vizsgálták felül Fiske és munkatársai (Fiske, Cuddy, Glick és Xu, 2004), amikor megalkották a sztereotípiák tartalom modelljét. Elméletük szerint a személyek és csoportok megismerésénél egyaránt arra törekszünk, hogy a másik főbb jellemzőit ragadjuk meg, kiszámíthatóvá téve ezáltal a viselkedését. Ez a két fő dimenzió a kedvesség, melegszívűség és a kompetencia. A két dimenzió egymástól független értékelő mechanizmusokat indít el. Így egy adott csoport tagjait egyszerre tudjuk megítélni mindkét aspektus mentén. Ezen az alapon jönnek létre az ún. kevert sztereotípiák, amelyekben pozitív és negatív tartalmak úgy kombinálódnak, hogy azzal az észlelő céljait (rejtett vagy tudatos értékelési szándékait) szolgálják. Ennek megfelelően, a kompetens versenytársakat gyakran ridegnek, szívtelennek címkézzük, míg az alacsonyabb státusúakról a kedvesség, barátságosság dimenzióján pozitívan vélekedünk, de erősen kétségbe vonjuk a kompetenciájukat (Fiske, és mások 2004).

A sztereotípiák tartalmának ezt a jellegzetes mintázatát a társadalmi folyamatok hatása is alakítja. A domináns csoportokkal kapcsolatos rosszindulat különösen felerősödhet egy olyan társadalmi kontextusban, amely a posztkommunista országokra jellemző. A rendszerváltásnak nevezett társadalmi átalakulásnak, ma már nem kérdés, voltak nyertesei és vesztesei (Kolosi és Tóth, 2008). Ez a frusztráció erőteljesen megjelenik a sikeres emberekkel kapcsolatos vélekedésben. Sokan a sikert nem a jól végzett munka megérdemelt gyümölcsének tartják, sokkal inkább valamiféle immorális úton megszerzett előny kihasználásának, a kapcsolatokkal való ügyes sáfárkodásnak, érdemtelen előrejutásnak érzik (vö. Hunyady, 2010). A siker elérésének legfőbb színtere a gazdaság (Váriné, 1999). Ennek a szférának működése meglehetősen ellentmondásos megítélést kap a posztkommunista országokban. A piaci alapú gazdasági versenyt nem egy az erőviszonyok objektív összemérésén alapuló kiszámítható és racionális rendszernek látják. Sokkal inkább egyfajta gladiátor

játékok arénájához hasonló színtérnek, amelyben egyenlőtlen esélyekkel állnak szemben egymással a szereplők. A harc eszközei nem tisztességesek, gyakran nem is láthatók. Ebben a kontextusban a gazdaság és a benne elért siker morálisan megkérdőjeleződik, így maga a sikeresség bizonyos értelemben stigmává válik (Székelyi, Örkény, Csepeli és Barna, 2005). Ez az ambivalencia, illetve negatív megítélés tükröződik a hazai sikerkutatások eredményeiben is.

A sikeresség és a sikeres emberre vonatkozó sztereotípiá tartalmának feltárása

A társadalmi érvényesülés, és sikeresség hazai kutatása nem tekinthet vissza hosszú tudományos múltra. A rendszerváltást megelőző időszakban az egyéni kimagasló teljesítmény nem válhatott önálló céllá, bele kellett olvadni a nagyobb közösség és a társadalom közösnek vélt célrendszerébe. Az elismerés nem magát a személyt illette, hanem azt az igyekezetet, amellyel a hazát és a „dolgozó népet” szolgálta. Az első közvélemény kutatás ebben a témában a Gallup intézet munkája volt, amelyben a magyar társadalomban működő érvényesülési módok formáira kérdeztek rá. Kutatásuk eredménye egyértelműen azt mutatta, hogy a boldogulás legfőbb záloga a magyarok véleménye szerint a megfelelő „nexusok” kialakítása, és kihasználása (protekciónizmus), az ügyeskedés, és a törtetés (Gallup Intézet, 1998). Ebbe a meglehetősen negatív képbe jól illeszkedik az a siker reprezentáció és sikeres emberre vonatkozó sztereotíp leírás, amelyet Váriné Szilágyi Ibolya és munkatárai tártak fel a 90-es években (Váriné, 1999).

Az attribúciók vizsgálatára épülő, a sikerkutatás hagyományait is magában foglaló komplex, kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmazó vizsgálatukban három értelmiségi csoport (építész, közgazdász és mezőgazdász) végzős egyetemi hallgatóinak és gyakorló szakembereinek sikerfelfogását tárták fel, és elemezték a társadalmi kontextus hatásainak figyelembevételével. A vizsgálati személyeket változatos módszertani megoldásokkal kérdezték a tömegkommunikáció által sugallt siker-modellről, a „személyesen ismert sikeremberről” és általában a mai „magyar sikerember”-ről. A „magyar sikerember”, a „személyesen ismert sikerember” és a válaszoló ideális sikerképének összehasonlításaiból kiderült, hogy az általában elgondolt hazai sikeremberhez való viszonyulás egyértelműen negatívabb, mint a „szemé-

lyesen ismert”-re vonatkozó értékelés. A kutatás további eredménye volt, hogy a személyek sikerképét befolyásolja a saját szakmájukban szükséges képességek és tulajdonságok köre. Azaz az autosztereotípiák hatással vannak az általános sikerfelfogásra. Ennek megfelelően pl. az agrármérnökök a legfontosabb sikert-hozó tulajdonságnak a „határozottság”-ot, míg a közgazdászok a „jól informáltság”-ot tartották. Ezzel együtt a kutatás eredményeként a három értelmiségi réteg sikeresség felfogásban számos hasonlóságot is találtak. A kérdezettek két jellegzetes sikermintát írtak le. Az egyik a kiváló egyéni teljesítményre, kemény munkára és annak örömeire épülő sikerkép volt, a másik a gazdasági értelemben vett sikeresség fogalmában volt összegeezhető. Ez utóbbi modell mindhárom csoportban gyakrabban jelent meg, mint az egyéni teljesítmény, Maslow kifejezésével élve, az önmegvalósítás öröme (Váriné és Solymosi, 1999).

A kutatásokat később megismételtük² egy olyan értelmiségi mintán, amely a társadalmi sikeresség szempontjából nem tekinthető kifejezetten magas státuszúnak. A pedagógusok egy csoportján végzett vizsgálat (Szabó és Váriné, 2007) legfőbb eredménye az volt, hogy vélekedésük a sikeres emberről nem tért el jelentősen a korábban vizsgált három értelmiségi csoporttól, ugyanakkor kissé negatívabban vélekednek a sikeres emberről általában. Az általános sikeres ember képében hangsúlyosan jelentek meg a morálisan negatív vonások (pl. erőszakos, becstelen), és viszonylag alacsony ranghellyel járultak hozzá az összképhez az intellektuális képességek. A kutatás eredményei vezettek el ahhoz a kérdéshez, hogy vajon a pedagógusok milyen sikersztereotípiákkal rendelkeznek a különböző foglalkozási csoportokkal kapcsolatban, miként gondolkodnak a sikeres pedagógusról, valamint az iskola szerepéről a társadalmi érvényesülésben. Ezért egy újabb³ kutatás keretében kérdeztük meg a pedagógusok és diákjaik véleményét a sikerességről, illetve a pedagógusok és az iskola sikerességben betöltött szerepéről. A tanárok vélekedésiben az előzőekben már bemutatott negatív tendenciák ismét megjelentek. Különösen a sikeres üzletember és a sikeres politikus sztereotipikus képe volt negatív, főleg morális szempontból. Őket tartották a legkevésbé becstelen és a leginkább törtető, erőszakos csoportnak. A sikeres pedagógus képével való összevetésben pedig egyértelműen kirajzolódott

---

2 A kutatás t 2002-ben végeztük, nem reprezentatív tanári mintán (N=197).

3 A kutatás t 2004-ben végeztük, nem reprezentatív tanári minta bevonásával (N=219) és az OTKA támogatásával. Témaszám: T 034609

a Fiske (2004) által felvetett tartalmi mintázat, melyben a domináns csoport (üzletemberek) esetében pozitív kompetenciavonások negatív morális vagy affiliatív jellemzőkkel társulnak (Szabó, 2007)

A kutatás további figyelemre méltó eredménye volt, hogy a pedagógusok és az iskola szerepét a sikeressé válás elősegítésében nem tekintik nagyon jelentősnek. mintegy érzékelve, hogy saját személyiségükkel, és magatartásukkal nem tudják és valójában nem is akarják a sikeres ember képét modellálni. Mivel ez a kép az ő fel fogásukban meglehetősen negatív, talán nem is tűzik ki célul, hogy ezeket a hasznos, ám szociálisan nem feltétlenül kívánatos vonásokat fejlesszék tanítványaikban.

Ahogy azt jeleztük a 2004-ben végzett vizsgálatban nem csak a pedagógusok, de diákjaik véleményét is megkérdeztük a sikerességről, és a sikeressé válást elősegítő feltételekről, és tulajdonságokról. A diákok véleménye több szempontból releváns kutatási kérdés. egyrészt, ők azt a generációt képviselték, akik már a rendszerváltás időszakában illetve az előtt kicsivel születtek. Egy olyan társadalmi környezetben szocializálódtak, amelyben még jelen voltak a korábbi szocialista éra tipikus sikerelérési módjai, de már megjelentek a piacgazdaság és nyomában a meritokratikus értékrend első csírái. Ebben az ellentmondásokkal és feszültségekkel terhes, értékrendi válsággal küzdő korszakban az őket irányító, számukra modellt kínáló felnőttek sem könnyen igazodtak el, hisz ők még alapvetően a szocializmus idején alakították ki meggyőződésüket, és viselkedési mintáikat. Ezek a körülmények különösen érdekessé teszik azt a kérdést, hogy vajon ez - a kutatás idején serdülőkorát élő - generáció milyen képet formál a társadalmi érvényesülés lehetőségeiről és a sikerhez vezető tényezőkről. Milyen sikermodellt tekint alapvetőnek, és milyen személyiségvonások kialakítása révén véli ezt elérhetőnek.

Problémafelvetés, kutatási célok és kérdések

A kutatás célja serdülőkorú diákok (N=652) sikerrel, sikerességgel kapcsolatos attitűdjeinek vélekedéseinek feltárása volt. Választ kerestünk arra a kérdésre, hogy a kérdezettek mit tartanak a siker kritériumának, kit tartanak sikeres embernek. Célunk volt továbbá a különböző területeken sikeres emberekre vonatkozó sztereotip nézetek feltárása. A sikerességet befolyásoló tényezők megítélésének vizsgálata mellett külön hangsúlyt fektettünk arra, hogy

megismerjük a kérdezettek véleményét a siker és az iskola kapcsolatáról. A két korcsoport (13-14 évesek, N= 264; 16-17 évesek N= 393) bevonásával arra a kérdésre is megpróbáltunk választ kapni, hogy a különböző korú gyerekek vélekedéseiben kimutatható-e markáns különbség, amelyet esetleg az életkori sajátosságok magyaráznak.

Célunk volt, hogy tetten érjük az amerikai sikerminták (De Vitis és Rich, 1996) megjelenését, és súlyát a sikerről alkotott nézetekben. Tekintve, hogy hazánkban ilyen fiatal mintán korábban még nem végeztek hasonló kutatásokat ezen a területen, hipotéziseket csak meglehetősen óvatossággal, személyes tapasztalatokra, illetve az elővizsgálat során felvett interjúkra alapozva fogalmaztunk meg. Kutatásunkat inkább feltáró semmint modelleket alátámasztó jellegűnek tartjuk. A kutatás fő kérdései - előzetes elvárások:

- A 2002-ben végzett kutatás (Szabó és Váriné, 2007) eredményeire alapozva feltételeztük, hogy a siker fogalma elsősorban a pénz és gazdagság fogalmaival kapcsolódik össze.
- A sikeres emberekre vonatkozó célkategóriák jellemzésének eredményétől azt vártuk, hogy érvényesül a Fiske által felvetett sztereotípiák tartalom modell (Fiske és mtsai, 2004) amelynek értelmében a sikeres emberek sztereotípiájában a kompetencia odaítélése mellett megjelenik a morális dimenzió mentén történő leértékelés.
- A tanárok vizsgálatának eredményeiből (Szabó, 2007) kiindulva azt várjuk, hogy az iskola és a tanárok szerepét a kérdezettek nem látják egyértelműnek a felnőttkori sikerességben.
- Jóllehet a De Vitis és Rich (1996) által kidolgozott sikeretika modellek megjelenésének vizsgálata nem volt eredetileg a vizsgálat célja, az adatok elemzése kapcsán a felmerülő sikermintázatokat össze kívántuk vetni az amerikai sikermodellekkel.

A minta és a módszerek bemutatása

A minta földrajzi értelemben nem tekinthető reprezentatívnak, ugyanakkor arra törekedtünk, hogy a minta e tekintetben heterogén legyen. Az ország különböző régióiból, vidékről és a fővárosból, valamint kisebb és nagyobb településekről is kerültek be iskolák. Iskolatípusonként is heterogén mintát alakítottunk ki. Általános iskola, gimnázium, és szakközépiskola is szerepelt a mintában. A minta

iskolatípus és település szerinti megoszlását a 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. Az iskolák település szerinti eloszlása a tanári minta összetétele alapján

	gyakoriság	%
város	87	38,2
megyei jogú város	82	36,0
főváros	59	25,9
összesen:	228	100,0

A kutatásba két korosztályát vontunk be. Az általános iskolákból a 7. évfolyamokról kiválasztottunk véletlenszerűen egy-egy osztály, a gimnáziumokban, pedig a 11. évfolyam esetében jártunk el hasonlóan. A diákok csoportjának nemek és iskolatípus szerinti megoszlását a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat. A diák minta eloszlása nemek és korcsoport szerint

		osztály		összesen:
		7. osztály	11. osztály	
fiú	esetszám	144	173	317
	% neme	45,4%	54,6%	100,0%
lány	esetszám	116	219	335
	% neme	34,6%	65,4%	100,0%
összesen:	esetszám	260	392	652

A táblázat adataiból látszik, hogy a nemek aránya nagyjából kiegyenlített a teljes mintára vonatkozóan. A lányok aránya egy kicsit magasabb a 11-es korcsoportban, míg a fiúk vannak többen a 7-es korcsoportban. A kérdőívet megbízott tanárok vagy iskolatitkárok töltették ki a diákokkal. Ők felügyelték a folyamatot, és figyeltek az anonimitás megőrzésére. Ennek eredményeként a diákok igen nagy számban (a vártak megfelelően) töltötték ki a kérdőívet. A minta elemszámához képest elenyésző volt az üres vagy értékelhetetlen kérdőívek száma (8 db.)

A módszerek bemutatása

A tanári kérdőívet az elővizsgálat (Szabó és Váriné, 2007) tapasztalatai alapján, dolgoztuk ki, és ennek mintájára, valamint a diákokkal (N=20) készített előzetes interjúk tartalomelemzésének alapján alakítottuk ki a kérdőívet. A kérdőív két tartalmi egységből állt:

Egyes célkategóriák (sikeres ember, sikeres üzletember, sikeres pedagógus, sikeres diák) sztereotip jellemzése szemantikus differenciál (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957). A módszer klasszikusan ellentétes értelmű melléknévpárok között helyeztetni el az adott fogalmat a vizsgálati személyekkel, amelyek között általában egy 7 fokú skála van. A személy ahhoz a végponthoz közelebb helyezi el az X jelzést, amelyiket jellemzőbbnek érzi az adott fogalomra.

A sikerben szerepet játszó tényezők megítélése. A sikerességgel kapcsolatos következmények, és az iskola, valamint a tanárok szerepével kapcsolatos attitűdök feltárása

Eredmények

A sztereotip nézetek különböző társadalmi (foglalkozási) csoportok sikeres képviselőiről

A kérdőív első kérdésblokkja a különböző területen sikeres emberekre vonatkozó sztereotip nézetek feltárására vonatkozott. A kérdezetteknek 16 ellentétes jelentésű tulajdonság-pár mentén kellett elhelyezniük az adott célkategória prototípusát. Ez az eljárás hagyományosan alkalmas a sztereotip nézetek vizsgálatára (Hunyady, 1996)

A tulajdonságok kiválasztásánál három forrásra támaszkodtunk:

- Váriné Szilágyi Ibolya és mtsai, által kidolgozott kérdőív és az ezzel végzett elővizsgálat tapasztalatai. (Váriné, 1999; Szabó-Váriné, 2002)
- Hunyady György sztereotípiák kutatásai (Hunyady, 1996)

Elővizsgálat: 100 fős egyetemista mintán az egyes tulajdonságok és a sikeresség összefüggésének megítélése. Ennek keretében egyetemi hallgatókat kértünk arra, hogy írják le azt a három tulajdonságot, amelynek szerintük meghatározó szerepe van a sikeresség elérésében. A leggyakrabban megnevezett tulajdonságokat listába szedtük és egy újabb csoportnak adtuk azzal az instrukcióval, hogy egytől ötig terjedő

skálán jelezzék, hogy szerintük az adott tulajdonságnak milyen szoros kapcsolata van a sikeresség fogalmával. A legmagasabb átlagértékkel szereplő tulajdonságok és azok ellentétpárjai kerültek a kérdőívbe.

A kérdőívben a diákoknak négy célcsoportot kellett jellemeznie: a sikeres embert, a sikeres üzletembert, a sikeres diákot és a sikeres pedagógust. A jellemzésre felkínált célcsoportokat a pedagógusokkal végzet vizsgálattal (Szabó, 2007) összehangban választottuk ki. A sikeres ember, mint általános kategória szerepelt, a sikeres üzletember jellemeztetését az is indokolta, hogy a korábbi kutatások egyértelműen azt sugallták, hogy a siker fogalma erőteljesen az anyagi javakhoz a gazdasági területhez kötődik (vö. Váriné, 1999; Szabó és Váriné, 2007). A sikeres pedagógus és sikeres diák kategóriák alkalmazását a serdülők élethelyzete is indokolja. Ezen túlmenően a jellemzések összevetése rámutathat arra, hogy a sikeres diák képe melyik jellemzéshez illeszkedik leginkább.

A jellemzett célkategóriák megítélésének kedvező vagy kedvezőtlen tendenciát tükröző feltáráshoz összesítettük a különböző tulajdonságok értékelését. Az adatokat úgy transzformáltuk, hogy a magasabb érték a kedvezőbb értékelést tükrözze. A sztereotípiák összesített jellemzés átlagait a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat. A diákok jellemzéseinek összesített átlaga, szórása
($N = 650$)

	átlag	szórás
Sikeres pedagógus	5,7841	,80348
Sikeres diák	5,5912	,71568
Sikeres ember	5,4523	,62493
Sikeres üzletember	5,2846	,67332

Látható, hogy a diákok esetében a sikeres pedagógus kapott a legpozitívabb megítélést megelőzve sikeres diák jellemzést is. A legkevésbé pozitív képet a sikeres üzletember esetében találtuk. Ez azt is jelentheti, hogy a diákok számára a sikeres pedagógus egyfajta én-ideált testesít meg. Olyan pozitív vonások birtokosa, amelyekre még a legsikeresebb diákok is csak törekedhetnek. E szerint a diákok nézeteiben is létezik az ideális tanár prototípusa, azonban fontos lenne annak feltárása, hogy valójában hány olyan tanárral találkoznak iskolai pályafutásuk során, aki megtestesíti, vagy legalább megközelíti ezt sikeres tanár képet. Sokkal valószínűbb, hogy ebben a jellemzésben a diákok a vágyott tanárképet festették meg, és nem

konkrét élményeiket tükrözték vissza. Ugyanakkor a pályaválasztási aspirációkban, valamint a sikerszakmák megnevezésakor azt láttuk, hogy a „pedagógus” kategória elenyésző gyakorisággal jelent meg. E szerint a fiatalok elismerik, hogy a sikeres pedagógusok nagyszerű emberek, de nem feltétlenül az ő életpályájukat tekintik követendő mintának. A sikeresség definíciók, első elemzéséből az derült ki, hogy az inkább a pénz, a hírnév, a népszerűség fogalmához kötődik, nem annyira a becsületesen önmegvalósító ember képéhez.

A jellemzett kategóriák összegzett átlagainak összehasonlítása után megvizsgáltuk, hogy az egyes célcsoportokat hogyan ítélték meg a megkérdezett diákok az egyes tulajdonságok mentén, feltárva ezáltal a *sztereotípiák tartalmi jellemzőit*.

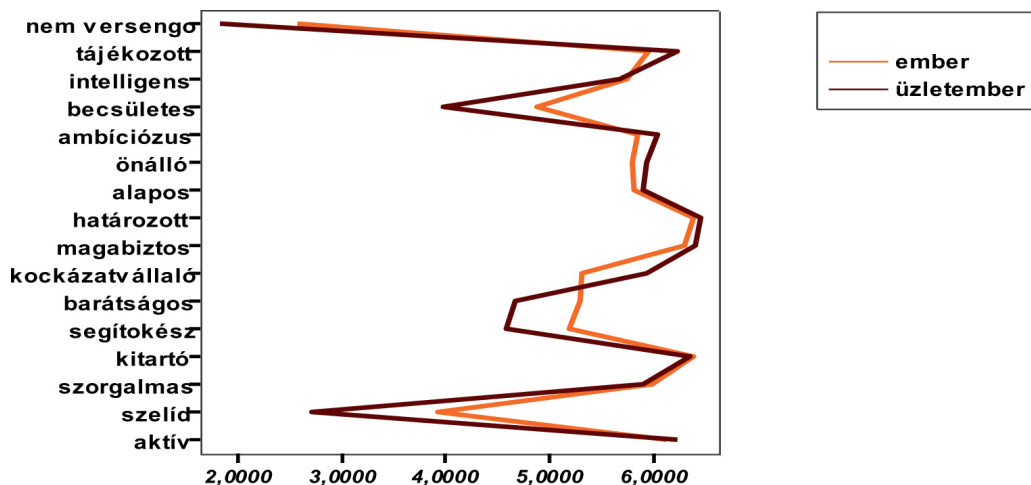
Az egyes vonások megítélésének átlagait a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat. A diákok jellemzéseinek átlagai célcsoportonként

	Sikeres Ember	Sikeres Üzletember	Sikeres Diák	Sikeres Pedagógus
aktív	6,1161	6,2215	6,2750	6,0541
szelíd	3,9214	2,7222	4,3569	4,3978
szorgalmas	5,9707	5,8873	6,3673	5,6909
kitartó	6,3790	6,3410	6,3671	5,9862
segítőképző	5,1846	4,5745	5,5615	6,3077
barátságos	5,2934	4,6677	5,7185	6,1451
kockázattűrő	5,2989	5,9233	4,5162	4,4114
magabiztos	6,2831	6,3978	6,0679	6,1329
határozott	6,3687	6,4363	6,1834	6,2734
alapos	5,8019	5,8892	6,1137	6,2043
önálló	5,7889	5,9217	5,7892	6,1019
ambiciózus	5,8388	6,0247	5,8393	5,6885
becsületes	4,8783	3,9753	5,4316	6,1053
intelligens	5,7295	5,6651	6,0833	6,3914
tájékozott	5,9492	6,2250	5,9255	6,2997
nem versengő	2,5815	1,8310	2,6785	3,9969

A nagyszámú adatot tartalmazó táblázatból egyértelműen látszik, hogy a sikeres üzletember és a sikeres ember jellemzése közelebb áll egymáshoz, mint a sikeres pedagógushoz. Ha egymásra vetítjük a sikeres ember és a sikeres üzletember profilját azt láthatjuk, hogy nagyon hasonló mintázatot követ a két jellemrajz. (1. ábra)

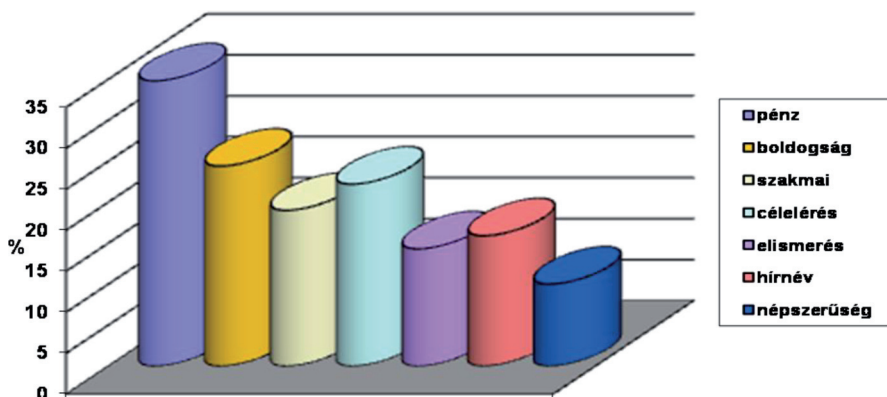
1. ábra. A sikeres ember és a sikeres üzletember profilja a diákok válaszai alapján

Az ábra jól szemlélteti, hogy melyek azok a vonások, amelyek mentén a diákok eltérést látnak a két profil között. A sikeres ember általában valamivel intelligensebb, barátságosabb, segítőkészebb és kevésbé erőszakos, mint a sikeres üzletember. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a jellemzések erőteljes hasonlósága azt implikálja, hogy a diákok gondolkodásában a siker elsősorban az üzleti élethez, a gazdasághoz kötődik. Ezt erősíti meg a következő kérdésre adott válaszok elemzése is.

A diákokat arra kértük, hogy szabadon fejtsék ki, mit jelent számukra az, hogy ma Magyarországon valaki sikeres? A kapott válaszokat tartalomelemzésnek vetettük alá. A válaszok hét kategóriába rendeződtek. A kategóriákat és azok gyakoriságát a 2. ábra mutatja. (Az ábrán csak azokat a kategóriákat tüntettük fel, amelyek említési gyakorisága elérte a 10%-ot.)

2. ábra. A siker jelentése a diákok szerint (N=650)

A diagramról leolvasható, hogy a kérdezettek leggyakrabban a pénzzel hozták összefüggésbe a siker fogalmát. Pl. „Sikeresség azt jelenti, hogy sok pénze van az embernek, bármit megvehet”. A második leggyakoribb válaszcsoporthoz tartoztak azok a diákok, akik a definíciókban a siker és a boldogság mint érzelem kapcsolatát hangsúlyozták. Ebben a kategóriába kerültek a családi életben megélt örömei is. Pl. „Szerintem az a sikeres, aki boldogan él, van családja, akik szeretik.” A célélérés, mint harmadik leggyakoribb kategória azokat a válaszokat tömöríti, akik egyéni teljesítményhez kapcsolják a siker fogalmát. Pl. „Sikeres az, aki eltervez valamit és azt meg is szerzi.” Fontos megjegyezni, hogy nem kerültek ebbe a kategóriába azok a válaszok, amelyek a cél elérésnek módjára, kemény munkára és erőfeszítésre utaltak. Azokat külön gyűjtöttük, de említésük messze nem érte el a 10% alatti gyakoriságot, így ezen az ábrán nem tüntettük fel.

A sikerességben szerepet játszó tényezők megítélése

A kérdőív következő része a sikerességben szerepet játszó tényezők fontosságának megítélését tárta fel. A szakirodalom, és az elővizsgálat tapasztalatai alapján 10 olyan területet neveztünk meg, amelyeknek bizonyos hatása lehet a sikerességre.

A diákok szerint az intellektuális képességek, tűnnek a legfontosabb tényezőnek. (ld. 5. táblázat).

5. táblázat. A sikerességben szerepet játszó tényezők átlagai és szórásai a diákok adatai alapján. (N=650)

	átlag	szórás
intellektuális képességek	4,3297	,94235
személyiség	4,0732	,96713
jó nexusok	4,0589	1,02436
család	4,0448	,98025
külső megjelenés	3,9167	,86625
szerencse	3,8114	1,04762
anyagi helyzet	3,6098	1,09467
iskolai előmenetel	3,2384	1,18994
lakóhely	2,8806	1,27920

Ennek fényében különösen érdekes, hogy az iskolai előmenetel (vastagítva a táblázatban) az utolsó előtti helyen szerepel a válaszok átlagai alapján kialakított fontossági sorrendben. Ez jelentheti azt is, hogy a diákok szerint az iskolai teljesítmény, előmenetel és a valós intellektuális képességek között nincs szoros kapcsolat. Ez az eredmény rávilágíthat az iskolai értékelés esetleges hibáira, nemcsak a számon kért tudás vonatkozásában, de a teljesítmény megítélésének esetleges szubjektivitása értelmében is.

Ezzel együtt is öröndetesnek tekinthetjük, hogy a diákoknál az intellektuális képességek első helyen állnak. Ez némiképp egybecseng a kvalitatív adatok első elemzésének tendenciaszerű eredményeivel, miszerint a leggyakrabban említett sikerszakmák, szinte kivétel nélkül, felsőfokú végzettséghez kötöttek (jogász, orvos, ügyvéd, pénzügyi szakember).

A tényezők fontosságának kapcsolatát, mintázatait faktorelemzés segítségével tártuk fel. A főkomponens elemzés (Varimax rotáció) faktorait, a faktorsúlyokat és V%-okat a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat. A sikerességben szerepet játszó tényezők faktorstruktúrája a diákok válaszai alapján (N=650)

1. faktor „külső” V%= 21,67		2. faktor „diszpozicionális” V%= 16,39		3. faktor „fatális” V%=12,96	
jó nexusok	,719	intellektuális képességek	,774	család	,607
Anyagi helyzet	,711	személyiség	,761	iskolai előmenetel	,607
külső megjelenés	,612				
lakóhely	,528				
szerencse	,509				

Teljes V% = 51,023

Az első komponens meghatározó eleme a kapcsolati tőke és anyagi helyzet. A személy szempontjából ezek bizonyos mértékig külsődleges tényezők, ahogy a szerencse és a lakóhely is. Talán a külső megjelenés, amin lehet könnyedén változtatni. A második komponenst az attribúciós elmélet „diszpozicionális” fogalmával lehetne jellemezni. A 3. faktor a család és iskolai előmenetel elemeket kapcsolja össze. Ezt értelmezhetjük úgy is a korábbi eredmények ismeretében (intellektus és előmenetel függetlensége) mintha ebben a két elemben az lenne a közös vonás, hogy egyiket sem nagyon befolyásolhatja maga a személy. Viszonylag sorsszerűnek tűnik, illetve jelentheti azt is, hogy a családi háttér és az iskolai előmenetel között erős kapcsolatot látnak a diákok. Ez a meggyőződés egybeesik az oktatásszociológiai tanulmányok és mérések leggyakoribb következtetéseivel is.

A sztenderdizált faktorpontszámok átlagán végzett klaszteranalízis (K-mean Cluster) megmutatta, hogy az egyes komponensekbe vetett hit hogyan mintázódik a válaszadók két csoportjában (7. számú táblázat).

7. táblázat. A faktorátlagok alapján kialakult klaszterek középontjai (N =650)

	Klaszter	
	1. (N=219)	2. (N=397)
1. faktor	-,59093	,32598
2. faktor	-,80653	,44491
3. faktor	,38447	-,21209

Az első klaszterbe azok a kérdezettek tartoznak, akik legerősebben a kevésbé befolyásolható tényezőkben hisznek. A második, kissé

népesebb klaszter tagjai leginkább a diszpozicionális tényezőkben bíznak. A klasztertagság sem a nemmel, sem a tanulmányi átlaggal, sem az iskolai attitűddel nem mutatott szignifikáns kapcsolatot. Ugyanakkor az egyes klaszterben a 11.- esek vannak szignifikánsan túlreprezentálva. Úgy tűnik, mintha a 7.-esek még jobban, nagyobb arányban, hinnének az „amerikai álm”-ban. Azaz, hogy a személyen belül rejlő, erők és az ehhez társuló jó kapcsolatok, és megérdemelt szerencse az, ami a sikeresség hátterében áll. A 11. évfolyamosok, kiábrándultabban, kritikusabban, esetleg reálisabban látják a sikerességhez vezető utakat (Pearson= 9.818. $p < 0,001$).

A sikerességgel összefüggő vonásokkal, valamint a siker következményeivel kapcsolatos attitűdök

A kérdőív utolsó nagyobb kérdéscsoportja a sikeres emberrel, a sikerelérés lehetséges útjával és következményeivel kapcsolatos attitűdöket volt hivatva feltárni. A 30 itemből álló Likert típusú skálán a kérdezetteknek az egyes állításokkal való egyetértését kellett kifejezni egy ötfokú skálán, amelyen az 1 az adott állítás elutasítását az 5 pedig a teljes egyetértést jelentette. A skálára adott válaszokat kérdéscsoportonként elemezzük.

A tanárok szerepe a felnőttkori sikerességben

Ez a kérdéscsoport összesen öt item képviselte. Köztük ún. fordított kérdések is voltak, amelyek adatait természetesen transzformáltuk, így a magasabb pontszám azt a meggyőződést tükrözi, hogy a tanároknak meghatározó szerepe van a felnőttkori sikerességben. Ez azt jelenti, hogy elősegíthetik, de gátolhatják is a gyerekek ilyen irányú fejlődését.

A „tanárok hatása” kérdésblokkba tartozó kijelentéseket és azok átlagát a 8. táblázatban foglaltuk össze.

8.sz. táblázat. A tanárok szerepének megítélése a felnőttkori sikeresség elérése szempontjából (N=649)

Sorsz.	Kijelentés	átlag	szórás
1.	Egy jó szellemiségű tanár alapvetően befolyásolhatja egy fiatal későbbi sikerességét.	3,6406	1,07
2. (-)	A tanárok befolyásolják a gyerekek felnőttkori sikerességét.	3,5745	1,20
3.	A sikerességhez szükséges készségeket nagyrészt a tanárok formálják.	2,8482	1,08
19.	Van olyan, hogy egy gyerek azért nem válik sikeressé az életben, mert nem tudott jó kapcsolatot kialakítani tanáraival.	2,6278	1,24
22. (-)	A tanárok sokat tehetnek hozzá a gyerekek sikereséihez.	3,333	1,08

Az adatokból látható, hogy a diákok többé-kevésbé hisznek abban, hogy a tanárok szerepet játszanak a felnőttkori sikeresség elérésében, illetve annak esetleges akadályozásában. Azonban ezt a szerepet nem tartják meghatározónak, ami részben magyarázható életkori sajátosságaikkal is. Egy serdülő számára nem a tanárok tűnnek a leghatékonyabb befolyásoló erőnek, sokkal fontosabbnak látszik számukra a kortársak, vagy akár a szülők szerepe.

Az iskola szerepe a sikerességben

Az iskola, mint intézmény, ill. az iskolai előmenetel és a sikeresség kapcsolatának megítélésére négy állítás vonatkozott. A negatív állításokat itt is transzformáltuk, a magasabb pontszám, tehát az iskola hatásának pozitív megítélését jelenti. Az egyes állításokat és azok átlagait a 9. táblázatban foglaltuk össze.

9. táblázat. Az iskola és a sikeresség kapcsolata (N=649)

		átlag	szórás
20.	A sikeres emberek többsége, már az iskolában is jól teljesített.	3,0191	1,13
21. (-)	Sokszor az lesz sikeres, akiről ezt már az iskolában is gondolták.	2,6054	0,99
23.	Az iskola igenis képes ellensúlyozni a rossz családi környezetet, és így segíteni a gyereket, hogy sikeressé váljon.	2,8806	1,19
24. (-)	Ami ma az iskolában tanítunk, annak van köze a felnőttkori sikerességhez.	2,9480	1,12

A diákok véleménye szerint az iskolának és az iskolai teljesítménynek közepes, vagy annál gyengébb előrejelző képessége van a felnőttkori sikerességgel kapcsolatban.

Vélekedés a sikeresség áráról

A sikeres emberekkel kapcsolatban él a köztudatban, egy olyan nézet, amely szerint a sikerért nagy árat kellett fizetniük. A magánélet vagy az egészség az, amit a közvélekedés szerint leggyakrabban feláldoznak a sikeresség érdekében. Ennek a nézetnek (közhiedelemnek) több forrása is lehet. Egyrészt elképzelhető, hogy olyan ismeretekből generáljuk, mint híres tudósok, művészek életrajzai, rosszabb esetben a pletykalapokból származó, sztárokról szóló információkból vonjuk le ezt a következtetést. Másrészt, viszont lehetséges, hogy ezeket a vélekedéseket abból a célból hozzuk létre, illetve fogadjuk el, hogy a sikeres emberekkel kapcsolatos irigység vagy összehasonlítási bánat érzését enyhítsük vagy kompenzáljuk. A kérdőívben a sikeresség árára vonatkozó elképzelésekre négy item vonatkozott. Az egyes állításokat és átlagaikat a 10. táblázatban foglaltuk össze.

10. táblázat. A sikeresség ára a diákok szerint (N=546)

sorszám		átlag	szórás
6.	Aki a munkájában sikeres gyakran a magánélet terén sikertelen.	3,0769	1,11
7.	Aki sikeres, az gyakran nem boldog.	3,0345	1,14
8.	A legtöbb sikeres ember az egészségével fizet a sikerért.	2,8176	1,19
9.	Az igazán sikeres ember gyakran magányos.	2,9702	1,18

A diákok a munka sikert és magánéleti sikert kevésbé látják összeegyeztethetőnek. Ezt feltehetően szüleik, családi környezetük megfigyeléséből, esetleg sztárok életéről szóló hírekből vonták le. Figyelemre méltó, hogy csak kis mértékben gondolják, hogy a siker ára lehet az egészség megromlása is. Elképzelhető, hogy ezt az életkoruk magyarázza. Serdülőként még nem szembesülnek azokkal a krónikus betegségekkel, amelyeket stressz, a tartós munkahelyi nyomás, vagy a hosszan tartó alváshiány, stb. okozhat. Ugyanakkor azt is jelentheti, hogy még nem alakult ki bennük az a tudat, hogy az egészség elveszíthető.

Vélekedés a sikeresség tartósságáról

A sikerrel kapcsolatos felfogás egyik dimenziója lehet annak megítélése is, hogy a siker egy pillanat az ember életében, egy kiemelkedő körülírható esemény, vagy egy folyamatosan fennálló állapot. Hasonlóan az érzelem és a hangulat fogalmának megkülönböztetéshez. A kérdőívben két állítás vonatkozott erre a területre (11.sz. táblázat).

11. táblázat. Vélekedés a sikeresség tartósságáról (N = 549)

sorszám		átlag	szórás
10.	A sikeresség egy múló állapot.	3,2166	1,18
11.	Sikeressé válni nehéz, de elveszíteni könnyű.	4,1593	1,06

Az adatokból úgy tűnik, hogy a kérdezettek inkább azon a véleményen vannak, hogy a sikeresség állapot jellegű, és nem egy folyamatosan jelen lévő sajátosság. Különösen erős az egyetértés a siker elveszíthetőségével kapcsolatosan

A sikeresség árnyoldalai

A sikeresség reprezentációjának a közbeszédben gyakran megnyilvánuló eleme, a sikeresség negatív következményeinek, árnyoldalainak feltételezése. Ezért fontosnak véltük feltárni az ezzel kapcsolatos nézeteket is. Az erre a területre vonatkozó állításokat, és azok eredményeit a 12. táblázat foglalja össze.

12. táblázat. A sikeresség árnyoldalai

sorszám		átlag	szórás
14.	A sikeres embernek sok az irigye.	3,77764	1,14
15.	Sokszor nem az lesz igazán sikeres, aki megérdemli.	4,0220	1,03
16.	A legtöbb sikeres ember mások rovására éri el célját.	3,5692	1,05
17.	A hasonló területen sikeres emberek gyakran utálják egymást.	3,4051	1,08

Azt lehet mondani, hogy a diákok véleménye elég markáns. A táblázat adataiból látszik, hogy a kérdezettek többnyire egyetértenek egyet azzal, hogy a sikeresnek vannak ilyen jellegű árnyoldalai. A legerősebb egyetértés a sikeres ember irigyeire vonatkozik. Többé-kevésbé azt is jellemzőnek tartják, hogy a sikeres ember mások rovására éri el

a célját. Ugyanakkor nemcsak a versengés, de az együttműködés szerepét is látják a sikeresség elérésben (13. táblázat).

13. táblázat. Együttműködés-versengés és siker

sorszám		átlag	szórás
18.	Nincs sikeresség versengés nélkül.	4,0317	0,99
25.	Aki jól tud másokkal együttműködni, az valószínűbben lesz sikeres ember.	3,8641	0,91

Ez egybehangzik a versengésre vonatkozó kutatások eredményeivel, miszerint a versengés, és az együttműködés nem ellentétes, hanem egymástól független dimenziója a társas viselkedésnek (Fülöp, 2001).

A diákok vélekedése a sikeresség és a hazai-külföldi boldogulás kérdésében

A vizsgálat idején éppen küszöbön állt hazánk csatlakozása az Európai Unióhoz. Ezért tartottuk lényegesnek, hogy megtudjuk, a diákok mit gondolnak arról, hogy milyen sikerlehetőséget jelent a külföldi munkavállalás, illetve külföldön élés. A diákok kérdőívében skála utolsó öt eleme vonatkozott erre a területre. Az állításokat és a kapott eredményeket a 14. táblázatban foglaltuk össze.

14. táblázat. A külföldön való érvényesüléssel kapcsolatos vélekedés átlagai, szórása (N=651)

	átlag	szórás
Külföldön könnyebb sikeresnek lenni, mint Magyarországon.	3,8446	1,11987
Aki Magyarországon sikeresnek számít, nem biztos, hogy az Unióban is az lesz.	3,5444	1,11234
A magyar ember külföldön is tud érvényesülni.	3,3631	1,03978
Igazán sikeres csak a saját hazájában lehet az ember.	2,6203	1,20947
Idegen nyelv tudása nélkül nincs siker.	4,1154	1,13017

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a kérdezettek alapvetően egyetértenek azzal, hogy a nyelvtudás a siker fontos feltétele. Ez nem jelenti egyben azt is, hogy a sikeressé is egyértelműen a külföldhöz kötődik. Hiszen a nyelvtudás a hazai sikerességben is fontos lehet, pl. információszerzés (internet használat) miatt. A kérdezettek nagyrészt úgy gondolják, hogy külföldön könnyebb sikeressé válni, mint itthon. De vélekedéseik ezen a téren ambivalensnek mondhatók. Nagyjából ugyanannyira vannak meggyőződve arról, hogy a magyar ember mindenütt boldogul, mint amennyire bizonytalanok ebben.

A kutatás eredményeinek összegzése a hipotézisek tükrében

Kutatásunk, amely távolról sem nevezhető reprezentatívnak, feltárta a megkérdezett diákok sikerrel kapcsolatos felfogásának néhány fontos jellemzőjét. Eredményeink nem általánosíthatók a teljes populációra, mégis figyelemre méltó tendenciákra mutatnak rá.

Hipotéziseink lényegében igazolást nyertek. A diákok sikerrel kapcsolatos felfogása erősen kötődik az anyagi értékekhez, vélekedésükben a siker és a pénz fogalma szoros összefüggést mutatott. Ez vélhetően a társadalomban uralkodó aktuális értékrendnek egyfajta visszatükröződése, amely valószínűleg elsősorban a médián keresztül közvetítődik a fiatalok felé.

A sikeres célcsoportok jellemzésének elemzése rámutatott, hogy a sikeres üzletember prototípusa kapta a legnegatívabb értékelést. Ez nagyrészt egybeesik előzetes elvárásainkkal. A diákok véleménye az üzletemberekről kissé negatívabb, mint általában a sikeres emberről. A jellemzések tanúsága alapján úgy tűnik a sikeres pedagógus lényegében tökéletes. Nemcsak szorgalmas, kitartó és intelligens, de kifejezetten humánus (segítőkész és barátságos), valamint talpig becsületes. Ez utóbbi vonások azonban szerintük a legkevésbé a sikeres üzletembert jellemzik, és az általános sikeres ember képében is alacsonyabb értékelést kaptak. A sikerben a kockázatvállalás és a versengés szerepét kiemelkedőnek látják, ugyanakkor ezt a két vonást a sikeres pedagógus esetében nem tartják erősen jellemzőnek. Ezek a jellemzések visszatükrözik azt a közvélekedésben (és az előzetes interjúkban is) gyakran felbukkanó nézetet, miszerint, „a mai világban a törtető, erőszakos emberek lesznek sikeresek, akik a becsstelen megoldásoktól sem riadnak vissza a siker érdekében”. Ez egybehangzik Fiske és munkatársai (2004) által a sztereotípiák tartalmával kapcsolatos elméletével, mely szerint a kompetens (sikeres) emberektől gyakran elvitatjuk a humánus, melegséggel és barátságossággal összefüggő vonásokat. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni az eredmények értelmezésénél, azt a jelenséget, amelyet Hunyady György a kontraszelekció társadalmi élményének nevez. Hazai felnőtt reprezentatív mintán végzett kutatásaiban meglehetősen nagy egyetértést tapasztalt azokkal a kijelentésekkel kapcsolatban, amelyek azt sugallták, hogy a társadalomban gyakran nem feltétlenül azok lesznek sikeresek és jutnak előbbre, akik ezt munkájukkal vagy tehetségükkel kiérdemlik (Hunyady, 2003; Hunyady, 2010). Ez a vélekedés saját kutatásunk eredményeiben is tetten érhető volt.

Az iskola és tanárok sikeres életutat elősegítő szerepével kapcsolatos nézetek feltárása a kutatás egyik legfőbb célja volt. Ebben a vonatkozásban előzetes elvárásaink nem minden szempontból igazolódtak. A diákok a tanárok szerepét kevésbé látják meghatározónak. Az iskolai eredmények és az iskolai tananyag jelentőségét csekélyre értékelik. Ebben a vizsgálatban is markánsan megjelent az intellektuális képességek és az iskolai előmenetel éles szétválasztása. Ez az iskolai osztályzás egyfajta diszfunkciójára utal, amelyet már korábbi kutatások eredményei is felvetettek (Csapó, 2002).

A diákok ambivalens módon vélekednek a siker áráról, illetve árnyoldalairól. Elismerik, hogy a sikerért olykor nagy árat kell fizetni, de ezt nem tartják általánosan jellemzőnek, és kifejezetten elutasítják azt az állítás, miszerint a sikerért az ember akár az egészségével is fizethet. Úgy vélik a sikeres ember egyszerre népszerű és sok az irigye. A sikeresség fontos feltételének tartják, hogy valaki egyaránt legyen képes együttműködésre, de versengő is legyen, ha a helyzet ezt követeli meg. A sikerességet inkább pillanatnyi élménynek és nem tartósan megőrizhető státusznak tartják. A siker könnyű elvesztésének lehetősége markánsan megjelenik a diákok vélekedésében.

Kutatásunknak nem volt közvetlen célja, hogy fellelje az amerikai sikermodellek jelenlétét a magyar diákok vizsgált csoportjának gondolkodásában. Ennek ellenére a jellemzések és sikertényezők faktorstruktúrájának valamint eloszlásainak elemzése alapján elmondhatjuk, hogy egyik De Vitis (1996) által felvázolt sikeretika sem jelenik meg dominánsan. Ami szembetűnő, hogy azok a személyiségvonások kapták a legkisebb értékeket a sikeres ember sztereotípiájában (különösen az üzletember esetében), amelyek a szolgálat etikához kötődtek. Ezek a legmagasabb értéket a sikeres pedagógus képében mutatták. Ez arra utal, hogy a sikeresség felfogása nem egydimenziós jellegű, hanem kötődik fogalakozáshoz, életterülethez. Ez alapján elképzelhető, hogy nem egységes sikeretikáról, sokkal inkább specifikus érvényesülési módokról gondolkodnak a diákok.

Kutatásunkat diákok egy kisebb csoportjának bevonásával végeztük, s bár törekedtünk arra, hogy földrajzilag és iskolatípus szerint is komplex mintát állítsunk össze, mégsem általánosíthatjuk eredményeinket az adott korosztályra. Ugyanakkor a kutatás eredményei rámutattak néhány fontos és további vizsgálatot is indukáló tényezőre. Az egyik legfontosabb talán, hogy a diákok a sikert az anyagi jólléttel, a sikerességet az üzleti életben való előrejutással társítják.

Érdemes lenne, egy reprezentatív mintán ismét megvizsgálni, hogy az azóta eltelt idő alatt ez a felfogás mennyiben változott. Hasonlóképpen felvethető a kutatás eredményei alapján az a további kérdés, hogy ez a sikerkép mennyiben határozza meg pályaválasztási elképzeléseiket, és személyes fejlődési aspirációikat. Azaz, önmaguk számára mennyire tartják kívánatosnak kifejleszteni azokat a készségeket, tulajdonságokat, amelyek szerintük sikerességhez vezetnek. További érdekes eredmény, hogy az iskolai előmenetel szerepét nem látják jelentősnek, és a tanárokét sem. Kérdés azonban, hogy az időközben kibontakozott oktatási reformtörekvések, pl. a kompetencia alapú oktatási stratégiák bevezetése hozott-e olyan változást, ami alapján a diákok esetleg már hasznosabbnak érzik a sikeresség szempontjából az iskola előkészítő szerepét? Ahogy az is releváns kérdés, hogy a kutatás óta a társadalomban lezajlott változások enyhítették-e a kontraszelekció élményét? Kezdi-e a diákok másképp látni a sikerhez vezető utakat? Erősebb felelősséget és én-hatékonyságot éreznek-e a saját jelenük és jövőjük alakításában, mint ahogy azt a korábbi generációk, illetve ennek a vizsgálatnak a résztvevői látták? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása a társadalomlélektan iránt érdeklődő kutatók számára gazdag vizsgálati lehetőséget kínál a jövőben is.

Irodalomjegyzék

Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980) *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

De Vitis, J. R., Rich, J.M. (1996) *The success Ethic, Education and the American Dream*. State University, N.Y: Press.

Erikson, E. H (1991) *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest.

Fiske, S., Cuddy, A.C., Glick, P., Xu, J. (2004) A (gyakran kevert) sztereotípiatartalom modellje: A kompetencia az észlelt státuszból, a melegszívűség pedig a versengésből ered. In Hamilton, D.L , Fiske, S.T és Bargh, J.A (eds) *A társak és a társadalom megismerése*. 315-389. Osiris, Budapest.

Gallup Intézet (1998) Mitől függ a boldogulás Magyarországon? 1993 - 1998. *Népszava*. Április 11.) elérhető: www.gallup.hu/orszagkep.htm.

Hamilton, D.L. (2001) A sztereotípiák megértése: elméletek és problémák történelmi perspektívában. In Hunyady Gy és Nguyen Luu Lan Anh (szerk.) *Sztereotípiák kutatás. Hagyományok és irányok*. 13-23. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Hamilton, D.L. (2004) A társas megismerés: bevezető áttekintés. In Hamilton, D.L, Fiske, S.T és Bargh, J.A (eds) *A társak és a társadalom megismerése*. 41-99. Osiris, Budapest.

Hunyady Gy. (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hunyady Gy. (2010) *A társadalmi közérzet hullámverése. 20 Év után*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Ichheiser, G. (1970) *Appearance and Reality*. Jossey-Bass. Inc. Publ. San Francisco

Katz, D., Braly, K. (2001) Száz főiskolai hallgató faji sztereotípiái. In Hunyady Gy. és Nguyen Luu Lan Anh (szerk.) *Sztereotípiák kutatás. Hagyományok és irányok*. 23-32. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Kelley, H.H. és Michaela, J.L. (1984) Az attribúció elmélete és kutatása. In Hunyady György (szerk.) *Szociálpszichológia*. 55-116. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kolosi T., Tóth I.Gy. (2008) A rendszerváltás nyertes és vesztes –generációs oldalnézetből. Tíz állítás a gazdasági átalakulás társadalmi hatásairól. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport*. 15-46. TÁRKI, Budapest.

Mannheim, K. (1930) Über das Wesen und die Bedeutung des wirtschaftlichen Erfolgsstreben. In *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 63. Idézi: Váriné Szilágyi Ibolya és Solymosi Zsuzsa (szerk.) *A siker lélektana*. 42–72. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

McClure, J., Meyer, L.H., Garisch, J., Fischer, R., Weir, K.F., & Walkey, F.H. (2011) Students' attributions for their best and worst marks: Do they relate to achievement? *Contemporary Educational Psychology*, 36,2, 71–81.

Osgood, C.E., Suci, G., & Tannenbaum, P. (1957) *The measurement of meaning*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Riesman. D. (1983) *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Szabó É. (2007) „Sikeres embert faragni” – Pedagógusok véleménye a sikerességről és az iskola szerepéről. In *Pedagógusképzés. 1.* 27–37.

Szabó É., Váriné Szilágyi I. (2007) Tanárok sikerképe a rendszerváltás után. In *Alkalmazott Pszichológia. IX.* 3-4. 123-146.

Székelyi M., Örkény A., Csepeli Gy., Barna I. (2005) *A siker fénytörései.* Sík Kiadó, Budapest.

Váriné Szilágyi I., Solymosi Zs. (1999). A siker szociális reprezentációja - értelmiségi rétegeknél. In Váriné Sz. I. és Solymosi Zs. (szerk.) *A siker lélektana.* 42-72. Új Mandátum Kiadó.